

چشم به راه تحفه‌الازهار و زلال الانهار

سید غلامرضا تهامی

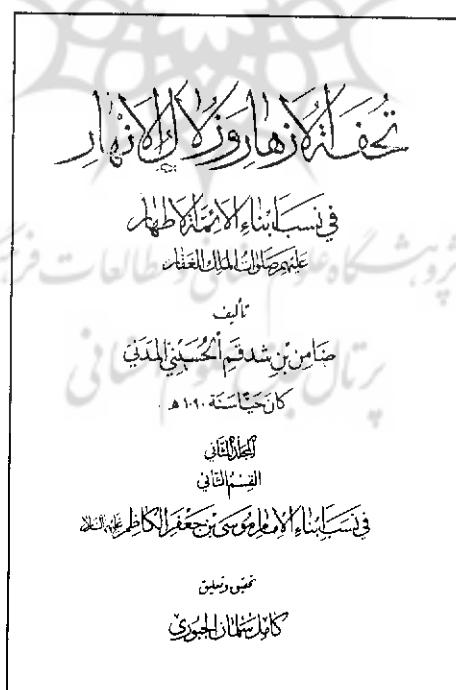
سُلَّالَة طاھرہ در همۀ رویدادهای تاریخ اسلام بود که هنوز هم پس از چهارده قرن نمایان است؛ و بالاخره اختصاصات افراد این خاندان در زعامت امت اسلامی و وجوب موذت ذی القربی و حرمت صدقه و وجوب خمس و ویژگیهای دیگر - هر چند با تفاوت‌هایی بر حسب نظرات مختلف - است. حاصل این توجه، ظهور مجموعه‌ای از کتب انساب است که علاوه بر تأمین هدف یاد شده، سهمی گران در تشریح تاریخ اسلام و سیره نامداران مسلمان دارد.

یکی از این مجموعه‌ها، که در شمار مهمترین و مفصلترین مراجع پژوهشگران انساب و تراجم و تاریخ و سیر، و یکی از پرمایه‌ترین منابع ویژه انساب علیوان است، کتاب نفیس *تحفه‌الازهار و زلال الانهار* نوشته نسآبۀ سده یازدهم هجری، ضامن بن شدقم بن علی بن حسن حسینی است که با تحقیق و تعلیق استاد عراقی، کامل سلمان الجبوری و به اهتمام دفتر نشر میراث مکتوب در آستانه عرضه به طالبان و مشتاقان این فن است. مصنف در خانواده‌ای زاده و پرورده شد که پدر بر پدر نسب شناس و صاحب تألیف و تصنیف در علم انساب بودند. جدش زین الدین علی مؤلف کتابهای *زهرة المقول* فی نسب ثانی فرعی الرسول و *نخبة الزهرة* الشمینة فی نسب اشراف المدينه و جد بالاترش بدرالدين حسن، مؤلف کتابهای *زهره الرياض* و *زلال الحیاض* و *المستطابة* فی نسب سادات طابه بودند. او از این زمینه مساعد

علم الانساب یا تبارشناسی از جایگاه ممتازی در مجموعه فرهنگ عربی و اسلامی برخوردار است، که ریشه در ساختار قبیله‌ای قوم عرب، از قدیمترین دوران شناخته شده آن قوم دارد. وابستگی قبیله‌ای و طایفه‌ای، هم عامل تجمع و تماسک در میان افراد هر قبیله و طایفه و هم عامل تفرق و تمایز در میان قبایل و طوایف متعدد بوده است.

پس از ظهور اسلام و استقرار آن در جزیره العرب، که مبنای تقسیم مردمان به شعوب و قبایل را تنها در غرض «تعارف» و شناسایی معتبر شمرد و هرگونه تفاخر و تفاضل قومی و طایفی را مردود دانست، علم نسب شناسی با هدف دیگری به حیات و اعتبار خود ادامه داد، که اساس آن بر شناخت انساب وابستگان دودمان نبوی، از بنی هاشم و بنی عبدالمطلب و طالبیین و علویین و اشرف (سادات) حسینی، حسینی و موسوی متتمرکز گردید. هر چند در حجم کمتری به انساب دیگر طوایف عرب و نیز به انساب عالمان و حاکمان مسلمان اعم از اعراب و ایرانیان و ترکان نیز پرداخت.

توجه علمای نسب به منسوبان خاندان نبوت از چند انگیزه نشأت می‌گرفت. نخست نفس نسب رسول خدا - صلی الله علیه و آله - که به گفته خود آن حضرت تنها نسیی است که تا روز قیامت منقطع نمی‌شود. دیگر، تأثیر عمیق و وسیع و سرنوشت ساز این

تحفه‌الازهار و زلال الانهار فی نسب ابناء الأئمه الأطهار

ضامن بن شدقم الحسيني المدنی

تحقیق و تعلیق: کامل سلمان الجبوری

آینه میراث، چاپ اول، ۱۳۷۸

اما در شیوه مبسوط، بر عکس شیوه تشجیر، از جد اعلی آغاز می شود و سپس به فرزندان و از آن پس به فرزندان فرزندان نزول می یابد و در واقع از بطن اعلی به بطن اسفل می رود.
متن کتاب حاضر به شیوه مبسوط نگاشته شده، اما محقق کتاب خود به تشجیر آن اقدام کرده که به عنوان جلد چهارم، اما مستقل از سه جلد نگاشته مصنف، به آن افزوده شده است.

محتوا، کتاب

بخش اساسی این اثر - که مقصد و مقصود مصنف از تصنیف آن بوده - همان انساب ائمۀ طاهرین -سلام الله علیہم اجمعین- است که زنجیره انساب آن بزرگواران را در طول نزدیک به یازده قرن تنظیم و ثبت کرده است و اعتبر علمی کتاب نیز از همین بخش مایه می‌گیرد. زیرا مصنف در این بخش همچون یک کارشناس متهدّد و مسؤول عمل کرده و دلایل ثبوت انساب بر حسب عرف نسایاً ز ا مرعی، و ملحوظ داشته است.

اما در کنار این موضوع اصلی، مصنف به شرح رویدادهای گوناگون که در دورانهای مختلف در زادگاهها و سکونت‌گاههای طوایف متعدد سادات (اشراف) رخ داده، نیز پرداخته و قضاید و سروده‌های بسیاری از شخصیتهای موضوع کتاب یا در ارتباط با آنان را نقل کرده است. این بخش از کتاب، هر چند خشکی و جمود حاکم بر نسب نامه‌ها را تخفیف داده و خواننده را به خواندن کتاب شایاقتر و راغبتر ساخته، اما از آن ضوابط و معیارهایی که در بخش خاص انساب دیده می‌شود برخوردار نیست و غرض نهایی مصنف هم ارائه این اطلاعات حشیه، نبوده است.

با این وجود، همین اطلاعات هم می‌تواند چشم اندازی از محیط فرهنگی و اوضاع اقتصادی و شرایط سیاسی بخشی از دنیای اسلام یعنی حجراز، عراق، مصر و یمن و شیوه‌های زندگی و باورهای سنتی بادیه نشینان عرب را در مبارابر چشمان خواننده بگستراند. به نمونه‌هایی از این گونه مطالعات توجه فرماید:

زلزله و آتش‌سوزان در مدینه

مصنف حکایت می کند که: «... در روز دوشنبه یکم جمادی الآخر سال ۱۳۵۴ نخست زلزله خفیفی در مدینه روی داد، و در پی آن

خانوادگی که برای آگاهی از انساب سادات علوی در اختیار داشت، بهره بسیار گرفت. افزون بر این - چنان که از نوشته هایش برمی آید - مدتی نزدیک به چهل سال از اوایل دهه ۱۰۵۰ تا سال ۱۰۹۰ هجری - که آخرین اطلاع از زندگی او در دست است - به کار تحقیق در انساب علویان و گردآوری اطلاعات مستقیم و مقایسه آنها با یکدیگر و با کتب و آثار پیشینیان و حک و اصلاح آنها اشتغال داشت.

او خود می‌نویسد که... در سال ۱۰۵۷ در آحساء نسب نامه‌ای را از جمال الدین السبیعی دریافت کرده و در همان سال در بحرین با سید‌هاشم بن جعفر ملاقات داشته و به شجره نامه خانوادگی او دست یافته، و در ربیع الاول سال ۱۰۶۹ در شهر بهبهان به دیدار قاضی آنجا محمد مقیم بن قطب الدین نایل شده و در ۱۰۷۱ در دهدشت با شیخ الاسلام صدرالدین محمد بن کمال الدین دیدار کرده و انساب آن هر دور اثبات کرده و در سال ۱۰۸۱ در اصفهان به شجره نامه خانوادگی شرف الدین علی بن حجت الله و در سال ۱۰۸۷ در همان شهر به نسب نامه ابوالمعالی یوسف ضیاء الدین دست یافته است...
...

از این چند مورد - که نمونه های آن در جای جای کتاب به چشم می خورد - معلوم می گردد که مؤلف کتاب علاوه بر استفاده از مأخذ و مراجع مکتوب، خود نیز به تحقیقات میدانی

مبادرت کرده و در سفرهای مکرر و دور و درازی
که جزیره العرب و عراق و ایران را در نور دیده، و
بویژه در پنج سالی که در اصفهان، پایتخت و مرکز
بزرگ فرهنگی و مجتمع علمی آن عصر اقامت
داشته، در همه جا و هر جا که نشانی از سادات و یا
مطلعان از انساب آنان یافته، به جست و جو برآمده
و با گردآوری و تنظیم و تطبیق یافته‌های خود،
این اثر نفیس را بدل آورده است.

شیوه‌های علمای نسب در تدوین انساب

نسب شناسان در ثبت و ضبط نسب نامه ها دو
شیوه متفاوت را برگزیده اند که یکی را شجره
دیگر، ۱، مسوط نام نهاده اند.

در شیوه تشجیر (شجره نامه نگاری) از بطن اسفل آغاز می شود
رسپس پدر بر پدر بالا می رود تا آنکه به بطن اعلی می رسد، و مشاهیر
بن شیوه قشم بن طلحه زیدی و ابن اسامه کوفی و ابن عبدالسمیع
صاحب کتاب الحاوی لانساب الناس اند.

رفت و خود به درد فقر گرفتار شد. در همسایگی او مردی ناصبی بود که اورا بر این کار استهزا می‌کرد و بر سبیل ریشخند از او می‌پرسید که مولای بزرگ تو—ومرا دش علی (ع) بود—باتوجه کرد؟!

شی در عالم رؤیا رسول اکرم—صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم—رادید که حسن و حسین علیهم السلام—پیش روی آن حضرت می‌رفتند. پیامبر از آنان پرسید که پدر شما کجاست؟ علی (ع) که پشت سر پیامبر در حرکت بود پیش آمد و گفت: من اینجا هستم. پیامبر (ص) فرمود: چرا طلب این مرد رانمی پردازی؟ علی (ع) گفت: اینک با خود آورده‌ام. پیامبر (ص) فرمود: طلب اورابده و پاداش او در آخرت بر ذمه من است. پس امیر المؤمنین علیه السلام—کیسه‌ای را که در دست داشت به آن مرد داد و گفت: این طلب توست، بگیر. سپس پیامبر (ص) افزود: طلب خود را بگیر و پس از این نیز هریک از

اولاد علی (ع) که از تو کمکی خواهد از اوردینغ مکن، و ازین پس هرگز تورا فقری نخواهد بود. آن مرد از خواب پرید و کیسه‌ای در دست خود دید. پس زنش را بیدار کرد و به او گفت تا چراغی بیاورد، و محتوای کیسه را شمرد که هزار دینار بود.

زنش به او گفت: ای مرد! مبادا که فقیری و درویشی تورا به فریب دادن یکی از بندگان خدا و داشته باشد؟! مرد گفت: نه به خدا، و ماجرا را با او باز گفت. سپس دفتر حساب خود را پیش آورد و دید که نام تمام بدھکاران علوی و ثبت بدھیهای آنها از دفتر محو شده است.

تعصب در ازدواج خانوادگی

مصنف نقل می‌کند که یکی از خانهای کرد ایرانی، دختری کی از سادات که پدرش دور از وطن و در دیار کرده‌ها در گذشته بود را به زوجیت خود درآورد. وقتی خبر به عموزادگان آن دختر رسید، چند تن از آنان عازم بلاد عجم شدند و نزد خان کرد آمدند. خان از آنان به گرمی پذیرایی کرد و آنها را گرامی داشت. آنها از خان خواستند که دختر عمویشان را طلاق دهد، و دستاویز آنها این بود که ما به بیگانه هر چند صحیح النسب و مالدار باشد—زن نمی‌دهیم و تو از دودمان مانیستی و گفومانی باشی و ما عذاب نار را بر ننگ و عار ترجیح می‌دهیم. خان کرد از پذیرش درخواست آنان امتناع کرد و آنها بر قتل

لرزش‌های زمین شدت گرفت و تا ظهر روز بعد ادامه یافت. آن گاه زلزله‌ای هولناک را یکباره همه کوهها و دره‌ها را به جنبش در آورد و صدای ای همچون رعد در فضا طین افکند. آن گاه آتشی متحرک

از دور پدیدار گردید که نمایی چون شهری بزرگ با باروها و کنگره‌ها و برجها و مأذنه‌ها داشت. سپس سیلی از آب و آتش از کوهها خُبس و سیل جاری شد که مانند رعد می‌غردید و مانند دریا می‌جوشید. دود و غبار فضای افرا گرفت، آن چنان که خورشید را فروپوشانید. در ازای این سیل آتش چهار فرسخ و پهناور آن چهار میل و عمق آن به اندازه یک دونیم برابر قامت آدمی بود. حاکم مدینه امیر مُنیف کسانی را برای تحقیق و شناسایی به سوی آن فرستاد و چون فرستادگان به آتش نزدیک شدند، اسپها از جلورفت سر باز زدند. پس مردان از اسپها فرود آمدند و پیاده به سوی سیل آتش رفند و یکی از

آنان که غلام امیر بود و علم الدین سنجر نام داشت تا فاصله دو سینگ پرتاب به آن نزدیک شد و چون اخگرها بی همچون میخهای آتشین به این سو و آن سو پرتاب می‌شد، نزدیکتر از آن نتوانست برود. این سیل آتشین همچنان از غرب به شرق روان بود و بره کوه و صخره‌ای که می‌گذشت آن رادرهم می‌کوید و هر درختی را از جای بر می‌کند، مگر درختهای خشکیده را که بر جای می‌گذاشت.... و در همان حال در شهر مدینه نسیم خنکی می‌وزید و زنان بر پشت بامها در پرتو آن آتش نخ می‌رشتند و کاتبان به نوشتن مشغول بودند و بقایای این آتش تا اول رمضان سال ۶۵۴ بر جای بود....».

بدھکاری امیر المؤمنین (ع)

نقل شده که در کوفه مردی بود به نام ابوالحسن جعفر، که ثروت بسیار داشت و با علوبیان به نیکی رفتار می‌کرد و خواهش هیچ یک از آنان را رد نمی‌رد و اگر به یکی از آنان کالایی می‌فروخت، اگر خریدار بهای آن را می‌پرداخت می‌گرفت و اگر نمی‌پرداخت، مبلغ آن را در دفتری به حساب بدھکاری امیر المؤمنین علی (ع)—نیای همه سادات—ثبت می‌کرد و در برابر آن می‌نوشت که این مبلغ بدھی علی (ع) از بابت خرید فلان فرزند اوست. مدتی بر این منوال گذاشت تا آنکه بتدریج و به طبیعت حال، کار او سخت شد و سرمایه اش از دست

همچون زلزله‌ها، سیل‌های ویرانگر، آتش‌سوزی‌ها و نیز از خرابی‌های وارد شده بر حرمین شریفین و بازسازی و توسعه آنها، اخبار مبسوط و مفصلی آمده است که در مجموع، خواننده را با چشم‌انداز وسیعی از اطلاعات درباره اوضاع و احوال شهرهای مکه و مدینه و اطراف آنها روبه‌رومی‌سازد و برای پژوهشگران در این زمینه، کار مایه‌گرانبهایی فراهم می‌آورد.

تحقیق و تعلیق

گردآوری نسخ خطی این اثر، که اساس آنها را دونسخه موجود در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و کتابخانه قادریه بغداد تشکیل می‌دهد، و تنظیم و ساماندهی اوراق پراکنده و درهم ریخته و تکمیل نواقص و اصلاح اغلاط و تطبیق موارد اختلاف، حاصل تحقیق و تدقیق استاد کامل مسلمان الجبوری مقیم کوفه است. اما وجود کوشش و اهتمام شایان تقدیری که در تصحیح و تتفییج آن به عمل آمده، نسخه حاضر با بهایها و اشکالهای متعدد روبه روست و محقق خود نیز اعتراف کرده که بسیاری از این موارد رابی آنکه راه اصلاحی برای آنها بباید به حال خود واگذاشته است. هر چند کارشناسان مرکز نشر میراث مکتوب نیز در مراحل مختلف ویراستاری آن، بسیاری از آن موارد ابهام و اشکال را اصلاح و رفع کرده‌اند، باز هم نکات غامض متعددی بر جای مانده که امید است پس از نشر اثر و نقد و بررسی صاحبان نظر، این نقایص نیز مرتفع گردد.

اوتوطئه کردن تابا کشن اوننگ ازدواج با بیگانه را از خاندان خود بزایند و سرانجام روزی که همراه او به شکار بیرون رفت بودند، لحظه‌ای اورا غافل‌گیر کردن و کشند!

نکاح بادیه

مصنف بارها و در لابه‌لای اخبار و احوال از نکاح بادیه سخن به میان می‌آورد و می‌افزاید که این گونه عقد که میان بادیه‌نشینان کم و بیش معمول است، شرعاً صحیح نیست. اما حداقل می‌توان آن را در شمار و طی به شبیه تلقی کرد، و به عنوان نمونه‌ای از این عقد می‌نویسد که ناموس بن رکن از بزرگان سادات –که مردی خوش اندام بود– روزی از مدینه به عزم سفر بیرون رفت و در میان راه بر آل میمون –از طوایف سادات– گذشت و شب را میهمان آنان شد. در میان میزبانان دختری زیبا روی دید و هر دو در یک نگاه به هم دل بستند. چون شب فرا رسید و ناموس بن رکن به خوابگاه خود رفت. آن دختر به بستر او آمد و همان شب از او باردار شد. چندی بعد ناموس بن رکن اورا از خانواده اش خواستگاری کرد و آنها او را به عقد وی در آوردن و پنج ماه پس از عقد پسری برای او به دنیا آورد! علاوه بر نقل این گونه اخبار و آداب، کتاب تحفة الازهار شامل اطلاعات بسیاری از رویدادهای تاریخی، جنگهای میان طوایف، نزاع بر سر حکومت شهرهای مدینه و مکه، و رقابت خلفای عباسی بغداد و فاطمیان مصر و حاکمان زیدی یمن در سلطه بر سر زمین حجاز است. همچنین در جای جای کتاب از حوادث و بلایای طبیعی

پرتال جامع علوم انسانی پژوهشگاه عربی و فرهنگی

کتابخانه
منون

شاهنامه فردوسی، ابوالقاسم فردوسی؛ مقدمه سیاوش آگاه، مصحح ژول مول، تهران: نغمه، جلد اول و دوم و سوم، چاپ اول، ۱۳۷۸.

کلیات غزلیات عرفانی شمس تبریزی: براساس نسخه خطی قدیمی و چاپی معتبر موجود در جهان / جلال الدین محمد بن محمد مولوی، مصحح، محمدرضا تبریزی شیرازی، تهران: فخر رازی، چاپ اول، ۱۳۷۸.

دقایق الطریق / احمد رومی، به اهتمام محسن کیانی، تهران: روزنه، چاپ اول، ۱۳۷۸.

فهرستهای خود نوشته فیض کاشانی به انضمام پژوهشی در کتابشناسی و نسخه شناسی آثار او احمد بن شاه مرتضی فیض کاشانی، مصحح؛ محسن ناجی نصرآبادی، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۸.

كتابنامه بزرگ قرآن کریم / تهییه و تنظیم: محمد حسن بکائی، تهران: قبله، جلد نهم، چاپ اول، ۱۳۷۸.